

Sobre els hellenismes a l'obra d'Arnau de Vilanova¹

Jordi Redondo
Universitat de València

Juntament amb la producció literària *stricto sensu*, la relació entre els Països Catalans i Grècia té una vessant igualment notable dins la prosa científica, i en especial la relativa a l'art de la medicina. El nervi principal d'aquesta relació el constitueix la tasca traductora, sempre en la direcció grec > llatí/àrab/hebreu/romanç. La qüestió ens ha ocupat anys enrera, quan vàrem estudiar la presència d'al·lusions de caire mèdic a la poesia d'Ausiàs March,² però sense abordar en cap moment la problemàtica concreta del manlleu dels hellenismes. De fet, March en fa servir tan sols un, *fleuma* < gr. φλέγμα, mentre que cal comptar com a termes perfectament anostrats d'altres com ara *malenconia*, testimoniats des de Llull,³ o *còlera*.⁴ Així les coses, no haurà pas d'estranyar que la freqüència i l'interès d'aquests préstecs grecs hagin estat remarcades pels estudiosos.⁵

Voldríem remarcar tanmateix que la influència de la medicina grega sobre la valenciana no va estar una mera qüestió de traducció. Ja al segle XII documentem la composició del famós *Llibre dels*

¹ Aquest treball s'insereix dins les activitats del projecte de recerca *Fuentes griegas de la literatura catalana medieval* (HUM2005/07697).

² J. Redondo, «Hipòcrates líric a l'Humanisme català», *Fauntia* 18 (1996), 87-101.

³ G. Colón, «La forma *malenconi* de Llull i els fets occitans», in *Estudis Joan Veny I*, Barcelona 1997, 27-37.

⁴ A. March XCIV 19-20 en un sol jorn regna *malenconia*, / *n'aquell mateix, còlera, sang e fleuma*.

⁵ F. Moll, «Sorpreses i problemes d'un filòleg davant la medicina medieval», *Textos i estudis medievals*, Barcelona 1982, 319-334; A. Carré, «Nova terminologia mèdica medieval», *Miscel·lània Giuseppe Tavani I. Estudis de llengua i literatura catalanes XLII*, Barcelona 2001, 9-17.

simples —traduït segles més tard per Arnau de Vilanova amb els títols de *De simplicibus* a la versió llatina, i *Llibre dels medicaments simples* a la catalana—, obra del dianenc Abul-l-Salt (1068-1134, aproximadament).⁶ Els seus primers cinc capítols versen sobre la teoria dels humors, que presenten de forma resumida i clara. Hi ha, per tant, una tasca de caire didàctic que té com a finalitat la d'inserir la medicina hipocràtica dins la pràctica mèdica habitual.

La datació d'aquest anostrament àrab de la medicina grega per part dels professionals valencians es feia, doncs, gairebé tres segles més tard de les activitats de l'Escola de Salern, on a mitjan segle IX ja estava elaborant-se la versió llatina d'alguns dels principals tractats hipocràtics. Com a conseqüència directa d'aquests treballs, la traducció greco-italiana va estar iniciada a mitjan segle XII.⁷ Ara bé, fins que no es faci l'estudi exhaustiu de l'abast a què va arribar la tradició mèdica aràbiga-hebrea al País Valencià, a hores d'ara encara per redefinir en tots els plans, bo i començant pel cronològic i pel prosopogràfic, no estarem en condicions de situar amb precisió la presència de la medicina grega als nostres autors literaris —Roig, March— i científics —Vilanova—. Que aquesta literatura mèdica va estar una de les vies de penetració de manlleus hel·lènics a la nostra llengua, ens sembla fora de tot dubte. Per exemple, els *Aforismes* hipocràtics eren un dels textos primordials per a la instrucció dels futurs metges, alhora que un breviari per als professionals. I doncs, precisament un dels hel·lenismes de la nostra llengua, *pampallugues* < πομφόλυγες, es troba als *Aforismes* —VII 34—.

El metge valencià Arnau de Vilanova, nat a aquest raval cap als anys 1238-1240 i finat cap als anys 1311-1313, ha estat una de les figures més rellevants de tota la seua època. Quan se'l qualifica de *màxim representant de la medicina europea des de Galè fins*

⁶ Vegeu sobre aquesta obra A. Labarta, «Translation of the prologue to the *Libro de medicamentis simples* by Abu-l-Salt of Denia», *Dynamis* 18 (1998), 479-487; i sobre tot l'edició d'A. Labarta, J. Martínez Gázquez, R.M. McVaugh & Ll. Cifuentes (edd.), *Arnaldi de Villanova. Opera medica omnia XVII. Translatio libri Albuzale de medicinibus simplicibus*, Barcelona 2004.

⁷ Cf. G. Baader, «Die Tradition des Corpus Hippocraticum im europäischen Mittelalter», in G. Baader & R. Winau (edd.), *Die Hippokratische Epidemien. Theorie-Praxis-Tradition. Verhandlungen des V Colloque International Hippocratique*, Stuttgart 1989, 409-419.

a *Paracels*⁸ no s'hi ha de veure una concessió a les dimensions hiperbòliques de l'elogi. Vilanova degué tenir un no pas regular coneixement de l'àrab i de l'hebreu. Els seus biògrafs han rastrejat als anys de la seua formació més primerenca, amb els dominicans del pla de Xerea, la molt probable influència d'un clergue d'aquest orde, fra Ramon Martí, que era un bon coneixedor de totes dues llengües. Però el coneixement de les llengües no era per Vilanova una fi per si mateixa, ans un mitjà per obtenir la informació científica que la València del segle XIII devia, fonamentalment, a àrabs i hebreus.⁹ Més tard, a Montpeller, Vilanova va tenir molt en compte les tasques de les escoles de Toledo i Salerno, que eren aleshores les més avantatjades al món occidental. A parer dels estudiosos, la familiarització d'Arnau de Vilanova amb el grec hauria estat, però, molt limitada.¹⁰ Ara bé, si prenem en consideració no només els autors a l'abast de Vilanova —Aristòtil, Hipòcrates, Ptolemeu i Galè, entre d'altres—, ans també l'horitzó metodològic i epistemològic palesat a l'obra mèdica, es fa evident la trascendència de la literatura grega per a la formació científica del nostre autor. Un primer esglaó es correspon, un cop més, amb els ensenyaments dels dominicans, fermament basats en l'aristotelisme. Segonament, és segur que Vilanova va disposar de força ocasions per travar contacte amb estudiosos grecs —metges, filòsofs, alquimistes, endevins, traductors...— procedents de la Magna Grècia o Sicília, territoris on era encara floreixent la cultura i la llengua hel·lèniques, o del mateix imperi bizantí.¹¹ El Pare Batllori no s'ha estat d'assenyalar aquest deute d'Arnau de Vilanova amb la cultura bi-

⁸ J. De Carreras i Artau, pròleg a l'edició de M. Batllori, *Arnau de Vilanova. Obres Catalanes II. Escrits mèdics*, Barcelona 1947 (= 1982), pp. 9-10.

⁹ Vegeu A.M. Alfonso-Goldfarb & M.A. Pileggi Perassollo, «O universo cultural e científico valenciano durante os seculos XIII e XIV e a contextualização da obra de Arnaldo de Vilanova», *Historia, Ciências, Saúde-Manguinhos*, II (novembre 1995-febrer 1996), 32-43.

¹⁰ P. Vernia (ed.), *Arnaldi de Villanova Antidotarium, Valentiae, Nicolas Spindeler, 1495*—edició facsimil—, Borriana 1985, p. 21: *Consta que existieron algunos códices griegos en su biblioteca valenciana, pero sus conocimientos de la lengua griega debieron ser muy escasos.*

¹¹ M. Batllori, «Alguns moments d'expansió de la història i de la cultura valencianes», *A través de la història i la cultura*, Barcelona 1979, 109-127, pp. 113-114: *Paral·lelament, el seu ideari espiritual arribava al món bizantí, renovat per l'hesicasmе, a través d'incorrectes traduccions gregues*

zantina.¹² Com a resultat d'aquests contactes, la biblioteca personal del savi valencià disposava d'un cert nombre d'obres d'autors grecs.¹³ No sembla fora de lloc, doncs, que a la vista de la trajectòria intel·lectual, la producció científica i la posterior recepció del nostre Vilanova s'hagi acceptat un cert coneixement de la llengua grega —com de l'hebrea—. ¹⁴

Que Arnau de Vilanova va tenir un contacte continuat amb la medicina grega ens ho ratifiquen els seus escrits. Dins l'obra de Vilanova registrem, per exemple, un tractat *De esu carniū* que sens dubte tindria com a referent els tractats hipocràtics *Sobre el règim*, *Sobre la nutrició* i *Sobre la dieta sana*, a més del pseudo-plutarquià del mateix títol, i de les obres de Galè sobre la correcta alimentació; un tractat *De uigore et ictigatione et tremore et spasmus*, traducció del text homònim de Galè, feta a Barcelona el 1282 i a partir d'una versió àrab, segons el manuscrit de la Seu de València; uns comentaris als *Aforismes* hipocràtics, veritable obra de capçalera de la medicina medieval, i al *De mala complexionē diuersa*, de Galè; i encara sengles epítomes dels *Pronòstics* i del *Règim de*

elaborades en algun monestir de la Itàlia meridional, on ell mateix havia vist coexistir grecs i llatins.

¹² M. Batllori, «Ramon Llull i Arnau de Vilanova en relació amb la filosofia i amb les ciències orientals del segle XIII», *A través de la història i la cultura*, 15-35 (= «Raimondo Lullo e Arnaldo da Vilanova ed i loro rapporti con la filosofia e con le scienze orientali del secolo XIII», in *Oriente e Occidente nel Medioevo: Filosofia e Scienze*, Roma 1971, 145-157), p. 30: *Pel que fa a la seva oniromància, a més de les fonts comunes als metges occidentals que han escrit tractats sobre els somnis, caldria remarcar una influència espiritualística bizantina, molt difosa des del temps de Gioacchino da Fiore entre els espirituals italians i provençals dels segles XIII i XIV.* Vegeu també D. Barca, «Sulla 'Prophetia tripolitana' in Catalogna: anotazioni su un viaggio letterario di testi e motivi profetici tra Oriente e Occidente», in A. Pioletti & F. Rizzo Nervo (edd.), *Medioevo Romanzo e Orientale. Il viaggio dei testi*, Venècia 1999, 175-188.

¹³ J. Carreras i Artau, *op. cit.*, p. 10: *Dels seus mestres recollí la tradició de la medicina salernitana; per lectures dels textos àrabs i pel tracte directe amb metges jueus conegué la ciència oriental, i per un altre camí remuntà a les fonts mateixes de la medicina grega clàssica. A la seva llibreria figuraven textos d'Hipocràs i de Galè, diversos llibres hermètics, obres de ciència falsament atribuïdes a Aristòtil i Ptolomeu etc.*

¹⁴ G. Sarton, *Introduction to the History of Science II*, Londres 1921, p. 893: *He had some knowledge of Greek and Hebrew.*

les malalties agudes. De fet, només una recerca exhaustiva podria determinar la certitud de la impressió que ens produeix el conjunt de l'obra científica de Vilanova: que tota ella està inspirada en la tradició grega, transmesa mercès a la ciència àrab. Als noms, ja esmentats, d'Hipòcrates i de Galè, caldria afegir-ne d'altres, com ara els del poeta Nicandre de Colofó (segle III a.C.) i l'onirocrita Artemidor d'Èfes (segle II d.C.). El primer va compondre un extens poema didàctic titulat *Θηριακά*, que fou imitat per autors literaris com Virgili, Ovidi, Opià, Quint d'Esmirna i Nonnos, entre d'altres, però que també va entrar a formar part de les fonts documentals de la literatura científica.¹⁵ I doncs, Arnau de Vilanova és autor d'un *Tractatus de dosibus theriacalibus* que evidencia el deute amb la tradició grega sobre la matèria. El segon, Artemidor, ha estat el principal representant hel·lènic d'una ciència, l'onirocrítica, dins la qual ha exercit una influència que arriba fins al mateix Freud. També a Arnau de Vilanova s'atribueix un tractat titulat *Prognosticationes uisionum quae fiunt in somniis*, la primera part del qual fa una introducció a la ciència de la interpretació dels somnis i de les set categories de visions oníriques, segons el valor que tenen per als intèrprets que en tracten.

També sabem que entre les obres de què Arnau de Vilanova va fer ús, al llarg de la seua extensa executòria com a autor d'una literatura mèdica, hi havia almenys un metge grec, Nicolau de Constantinoble, els *Experimenta* del qual estaven en gran voga per aquella època. D'altra banda, s'ha argumentat que el mateix Vilanova hauria compostat una obra en grec, per bé que la veracitat d'aquesta atribució és més que dubtosa, i farem bé de rebutjar-la.¹⁶

¹⁵ El mateix Galè, XIV 7, esmenta d'altres autors d'*Antídots*, per bé que tots ells semblen dependre, d'una manera o d'una altra, del tractat de Nicandre.

¹⁶ G. Sarton, *op. cit.*, p. 899, on remet a C.O. Zuretti, «Alcuni capitoli di un 'manuale chemicum' greco», in J. Ruska (ed.), *Studien zur Geschichte der Chemie. Festgabe Edmund O. v. Lippmann dargebracht*, Berlin 1927, 55-74; «Les manuscrits d'Espagne», in J. Bidez, F. Cumont, A. Delatte, O. Lagercrantz & J. Ruska (edd.), *Catalogue des manuscrits alchimiques grecs* 5, Brusselles 1928, 1-172. El text en qüestió, contingut dins un manuscrit vaticà, esmenta com a autor Arnau de Vilanova, però la notícia sembla falsa. L'atribució es deuria a la fama de Vilanova com a alquimista.

Entre els opuscles de l'extensa obra de Vilanova, una primera anàlisi ofereix resultats que només podem qualificar com a lògics. Només al *Regiment de sanitat a Jaume II*, ja hem anotat uns quants manlleus a la llengua grega, entre els quals algun de sintàctic. L'obra se'ns ha conservat en la versió catalana de Berenguer Sarriera, el qual va anostrat un opuscle compost per Vilanova cap al 1305 amb el títol *Regimen sanitatis ad ynclitum regem Aragonum*. L'autor fa tota una proclamació de principis quan a l'inici de l'obra anuncia el seu deute amb la ciència de l'Antiguitat: *con la art de la medicina és fort llonga, e els savis metges entichs ho hagen llongament escrit* etc.¹⁷ A més de l'al·lusió a l'aforisme hipocràtic, es fa evident que el tractat ha de reflectir teories apreses dins la tradició mèdica grecollatina. Un primer text palesa amb claredat les fonts emprades per Vilanova:

*La pólvora de què hom deu fer salça: E, per tal que pusca hom tota error esquivar, porà hom portar la pólvora següen. Recipe: gíngebre ben blanch, **dracmes II**; **ciliandre** preparat, **dracma I**; cardemoni benalbi **ana, dracma miga**; rasura de vori llavada, **dracmes II**; giroffle, saffran, **ana, dracma I**; de bona canela, **dracmes VI**.¹⁸*

Criem oportú d'estalviar qualsevol comentari al manteniment del terme *dracma* com a mesura monetar per a calcular les proporcions de la recepta, i que per ell sol justifica l'interès del passatge.¹⁹ Ens forneix la mateixa evidència l'aparició de la preposició grega *ává*, amb valor distributiu, que els traductors fan esdevenir adverbial.²⁰ El fitònim *ciliandre*, finalment, es correspon amb l'hel·lènic *κελίανδρον* (< *κολίανδρον* < *κορίανδρον*), terme que la llengua grega documenta ja des de les tauletes micèniques,²¹ i que el català testimonia des de mitjan segle XIII.²²

¹⁷ A. de Vilanova, *Regiment de sanitat a Jaume II*, in M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 100.

¹⁸ M. Batllori, *op. cit.*, pp. 179-180.

¹⁹ Un altre cas a la mateixa obra es pot llegir a M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 187.

²⁰ Així ho remarca M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 180, n. 9.

²¹ J. L. Melena, «Coriander in Knossos Tablets», *Minos* 15 (1974), 133-163. Sobre les seues aplicacions mèdiques al nostre autor, cf. M.R. McVaugh, «Coriandri bulliti in aceto et exsiccati. An Arnauldian Touchstone?», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 21 (2002), 659-663.

²² J. Coromines, *DELC II*, Barcelona 1981, pp. 659-660. El primer testimoniatge, del 1249, es troba i a la poesia de Cerverí de Girona i als mercurials de la llotja de Cotlliure, on consta com a producte d'importació.

Especialment interessant és el passatge següent:

*Les fruytes qui an natura de compembre són diverses, cor algunes <compremen> per llur sola grosea e per greutat de llur substància, axí com avellanes cruës; algunes compremen <pel poder que tenen de constrènyer i d'aquestes que comprimeixen> à-n'i algunes qui poc constrenyen, e són apelades **stíptiques**, ço és a saber, que an natura de compembre e de estrènyer poc, axí com sarmenys e peres; altres n'i à qui an natura de constrènyer fortment, axí com codonys e serves, e aquestes són apelades **pòntiques**, ço és a saber, qui an natura de compembre e de molt fortment estrènyer.²³*

Els adjectius *estíptic* i *pòntic* no deixen lloc al dubte respecte del seu inequívoc origen grec. El primer, derivat del grec ΣΤΥΠΤΙΚΟΣ, *astringent*, i esdevingut habitual a la llengua mèdica, no presenta el més mínim problema de comprensió; el seu ús es coneix des dels mateixos *Aforismes* hipocràtics,²⁴ precisament un dels textos més sovintejats als estudis de medicina de l'Europa medieval, ja des dels treballs del Cercle de Ràvena i l'*Articella* salernitana;²⁵ el de Vilanova és el primer testimoniatge a la nostra llengua.²⁶ El segon terme, però, només s'entén des de la història de la llengua grega: ΠΟΝΤΙΚΟΣ —*del Pont*, ço és, de les terres riberenques de la Mar Negra— és adjectiu habitual per a molts productes frescos, tant verdures com hortalisses. Aquest ús es testimonia si no abans des del comediògraf Cratí, i està perfectament documentat a Galè, per exemple.²⁷ Des del punt de vista dietètic, el qualificatiu de *pòntic* designa els fruits restringents, oposats als *estíptics*, ço és, de natura astringent, amb propietats hemostàtiques i antidiarriques. Al

²³ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, pp. 150-151. Més endavant, p. 153, llegim encara: *La segona regla és que les fruytes pòntiques, qui an natura de costrènyer, negun temps no deuen ésser raebudes cruës, si doncs no eren confites ho no avien perduda la ponticitat per llonc temps que haguessen estat; cor totes coses pòntiques naffren e agreuyen los tels del pitz.* Tant l'adjectiu com el substantiu tornen a aparèixer als paràgrafs següents —p. 154—, mentre que tot seguit registrem el terme *stipticitat* —pp. 155 i 182—. L'adjectiu *estíptic* reapareix a les pp. 189 i 190.

²⁴ Hp. *Aph.* VII 37. L'ús continua a autors com Teofrast, Galè o Sorà, cf. *Thphr. Od.* 21, *Gal.* VI 426, *Sor.* I 61.

²⁵ Cf. G. Baader, «Die Tradition des Corpus Hippocraticum im europäischen Mittelalter», in G. Baader & R. Winau (edd.), *Die Hippokratische Epidemien. Theorie-Praxis-Tradition*, Stuttgart 1989, *op. cit.*, pp. 415-416 i 419.

²⁶ J. Coromines, *DELC III*, Barcelona 1982, p. 776.

²⁷ *Crat. frg.* 40, *Gal.* VI 355. J. Coromines, *DELC VI*, Barcelona 1986, p. 693, en dona escasses referències.

si de les llengües romàniques, el terme hauria passat als corresponents sociolectes mèdics a partir de la baixa Edat Mitjana.²⁸

No volem pas fer el llistat complet dels manlleus grecs presents a aquest opuscle de Vilanova, ans en ressenyarem tan sols aquells de més notables: són termes relativament comuns *àer*, ço és, *aire*, *atmosfera*, derivat del grec *ἀήρ*,²⁹ i *colèric*,³⁰ derivat de l'adjectiu grec *χολερικός*, ambdós presents en català des de Llull.³¹ En can-

²⁸ Curiosament, Vilanova hauria pogut estar la font per a l'arribada d'aquest hel·lenisme a l'italià. Michele Savonarola (ca. 1385-1468), metge de la cort dels Este a Ferrara i anteriorment professor a la Universitat de Pàdua —aspectes ambdós en què coincideix amb el nostre Vilanova—, és l'autor d'un tractat de dietètica titulat *Libreto de tutte le cosse che se magnano* (per a una edició moderna, cf. J. Nystedt, *Libreto di tutte le cose che se magnano: un'opera di dietetica del sec. XV*, Estocolm 1988), on llegim el següent: *I pomi se dividano in dolci maturi acetosi **stiptici** e **pontici**, e di tutti è da dire che tirano al freddo e al'humido*. Sabem que el *Regimen de sanitat* va gaudir de gran anomenada a Itàlia, on devia haver inspirat l'obra del metge ferrarenc. G. Sarton, *op. cit.*, p. 898, esmenta només una edició italiana de ca. 1474, però admet alhora que al llarg del mateix segle XV venien circulant traduccions de l'opuscle de Vilanova. D'altra banda, els termes *ponticità* i *pontico* són documentats a l'italià no pas abans del segle XIV, cf. C. Battisti & G. Alessio, *Dizionario Etimologico Italiano IV*, Firenze 1975, p. 3015. A la llengua francesa, els termes apareixen des del tractat *Synonymes des répercussifs* d'Henri de Mondeville (1260 ca. 1320), professor de la Universitat de Montpeller i especialista en cirurgia, 63: *Absinthium comprend quatre espèces. Lorsqu'on dit Absinthe sans autre désignation on veut parler de celle qui est cultivée communément dans les jardins. La seconde espèce est l'Absinthe sauvage, teutonique et marine. La troisième espèce est l'Absinthe douce ou Aneth. La quatrième est l'Absinthe pontique, ainsi nommée parce qu'elle est originaire du Pont, ou à cause de la saveur pontique*. El substantiu *estipticitat* es registra també al vocabulari mèdic de la *Chirurgica magna* de Guiu de Chaulhac —professor també de la Universitat de Montpeller i deixeble de Mondeville—, la publicació del qual és d'aquesta mateixa època, del 1363, i precisament en tractar de l'absenta. Convé de tenir present que tant Mondeville com Chaulhac —catalanitzat com a Cauliac, francesitzat com a Chauliac— estaven íntimament vinculats al món intel·lectual de la Universitat de Bolonya, la tradició mèdica de la qual es lligava alhora als estudis salernitans.

²⁹ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, pp. 101 i 103-109.

³⁰ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 169.

³¹ J. Coromines, *op. cit. I*, Barcelona 1980, p. 101 sobre *àer*. El primer testimoni en seria a R. Llull, *Llibre de meravelles I* 68. Sobre colèric, J.

vi, semblen més interessants termes com ara *epidèmia*,³² derivat de l'adjectiu grec ἐπιδημία, que segons Coromines no es registra fins a la segona meitat del segle XIV,³³ i *festucs*,³⁴ derivat del grec πιστάκια. Més encara, són manlleus grecs que la llengua catalana testimonia a partir, precisament, de l'obra de Vilanova, els de *buglosa*, lit. *llengua bovina*,³⁵ derivat del grec βουγλώσσα —i que designa també el llenguado—³⁶ i *litargiri*,³⁷ derivat del grec λιθαργύρεος.³⁸ Semblen també sengles testimonis d'entre els més antics, si no els que més, els dels termes *emorreydes*, ço és, *morenes*,³⁹ derivat del grec αίμορροίδες (pl.), i *íreos*,⁴⁰ aplicat a una varietat de llir blanc i derivat del grec ἴρις.⁴¹

La presència dels manlleus grec al *Regiment*, abundosos i alhora significatius, s'entén perfectament arran de la utilització d'una o varies fonts gregues per part d'Arnau de Vilanova. Ha estat identificada una d'aquestes fonts, una *Epístola d'Aristòtil a Alexandre* atribuïda a Galè, i on l'estagirita hauria aconsellat al rei macedoni en matèria de dietètica.⁴²

Coromines, *op. cit.* II, Barcelona 1981, pp. 818-819. Primer testimoni n'és el passatge lullià del *Llibre de meravelles* II 58.

³² M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 144.

³³ J. Coromines, *op. cit.* III, s.u. *democràcia*, on dóna com a referències les dates del 1354 I el 1387.

³⁴ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, pp. 156 i 157.

³⁵ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 159.

³⁶ En dóna notícia el zoòleg de la Universitat de Montpeller G. Rondelet, *Histoire entière des poissons I-II*, Lyon 1558, I pp. 256-257.

³⁷ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 196.

³⁸ J. Coromines, *op. cit.* IV, Barcelona 1984, pp. 961-962.

³⁹ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 102.

⁴⁰ M. Batllori (ed.), *op. cit.*, p. 191.

⁴¹ Es correspon amb la *Iris florentina lilium*, Ja esmentada per Teofrast, *Historia Plantarum* I 7, 2, i *Causae Plantarum* VI 11, 13. En llengua francesa està documentat des dels primers anys del segle XIV, època coetània del nostre Vilanova, al tractat de cirurgia de Mondeville, fol. 55, verso: *Yreos est flambe qui a la fleur blanche*.

⁴² J. Carreras i Artau, *op. cit.*, p. 70: (...) *Una de les seves recensions, prou catalanitzada, se'ns ha conservat precisament en el mateix manuscrit de la Barberini de Roma que conté la segona versió catalana del Regiment al rei Jaume II; la coincidència doctrinal és tan palesa, que hem de considerar aquella Epístola com una de les fonts primàries del nostre Regimen ad regem Aragonum, a l'igual que el Liber conservationis corporis humani d'Albenzoar, traduït de l'àrabic al llatí pel propi Arnau de Vilanova.*

El tractat titulat *Aforismes de la conservació de la memòria*, tot i la seua brevetat, mereix també un comentari. Els manlleus grecs són escassos en nombre, però no pas exempts d'interès. Hi registrem els termes *camomilla*, *saliandre*, *màstech*, *pliris* –transliterat al llatí, a la frase *pliris cum musto*–, i *anacardina*. Deriven, respectivament, de χαμόμηλο, de bell nou κελιάνδρον, μαστίχα ο μαστίχη, πλήρης, i, finalment, de l'adjectiu compost *ἀνακάρδινος, derivat al seu torn del substantiu ἀνάκαρδος. Aquest darrer terme va estar manllevat pel grec al llatí tardà *anacardus*. El terme català *anacard* està datat per Coromines des del 1455,⁴³ per la qual cosa Vilanova s'hauria anticipat un cop més, mercès al seu ús de fonts tècniques. El substantiu *màstec* o *màstic*, com el ja tractat *celiandre*, està documentat en època anterior a la producció de Vilanova.⁴⁴ Pel que fa al terme *camomilla*, està documentat per Coromines només cap a la fi del segle XIV,⁴⁵ per la qual cosa el testimoniatge arnaldia esdevé també el primer a la nostra llengua.

Un altre exemple ben interessant ens apareix quan Vilanova esmenta diversos ictiònims al tractat titulat *Regimen quartane*, la datació i autoria del qual, certament, resten encara per determinar amb exactitud, però que molt probablement es pot considerar autèntic:⁴⁶

D'aquest segon text només podem suggerir que fos la versió àrab d'un opuscle grec. L'autor de l'obra, Albenzoar, sembla haver exercit la seua activitat o a Dènia o a València.

⁴³ J. Coromines, *DELC I*, Barcelona 1980, p. 292. L'obra en qüestió és el *Llibre de conexensa de les spícies*.

⁴⁴ J. Coromines, *DELC V*, Barcelona 1985, p. 524. El primer testimoniatge, relatiu a les taxes carregades pel port de Barcelona, és del 1271.

⁴⁵ J. Coromines, *DELC II*, Barcelona 1981, p. 450. El primer testimoniatge és una relació de la manescalia de Klagenfurt, del 1375.

⁴⁶ S. Giralt, «El *Regimen quartane* atribuït a Arnau de Vilanova», *Faventia* 27 (2005), 97-112, p. 99: Així doncs, trobem un joc de semblances i diferències en diversos punts entre, d'una banda, el *Regimen quartane i*, per l'altra, la *Practica summaria i els altres escrits arnaldians*. (...) Se'n poden assajar diverses explicacions: podrien haver estat escrits per Arnau en moments diferents de la seva carrera. Tampoc no s'ha de descartar absolutament que el *Regimen quartane* hagués eixit no pas de la mà del mateix Arnau sinó d'algú del seu entorn immediat, per exemple un deixeble o un col·laborador.

*Tollerabiliores et minus mali tamen sunt scamosi aquarum dulcium currencium, ut turtures et sophie, et marini parui corporis sicut trillie (rogeti), aurate et rubee camarote et ranelli.*⁴⁷

Un segon esment gairebé dels mateixos ictiònims es troba al *Regimen podagre*, opuscle lliure de sospites d'inautenticitat.⁴⁸ El passatge, que reforça notablement l'autoria arnaldiana del *Regimen quartane*, és el següent:

*Item pisces paruos riui et de mare magno, ut trillias, id est rogetos, auratas, ranellos, camarotas elixatas et assatas.*⁴⁹

Les *by-forms* testimoniades pels manuscrits, *trellia*, *trillia* and *trollia*, mostren com hom tractava d'adaptar el terme grec τρίγλη —cf. italià *triglia*—. L'ictiònim en qüestió ens és conegut per molts altres textos llatins, però Vilanova va estar potser el primer a manllevar-lo a una obra de Galè.⁵⁰ Pel que fa a *camarotas*, els testimonis abonen que prové del terme grec καμμαρωτός, variant del terme, força més habitual, κάμμαρος, ço és, *arrodonit*.⁵¹ A aquest últim cas, l'origen sembla haver estat un de no gens literari: en primer lloc, el terme καμμαρωτός és un de medieval, no mai testimoniàt a la tradició mèdica antiga, per la qual cosa ha d'haver arribat a Vilanova com a un manlleu a la llengua grega contemporània. Segonament, només les llengües occitana i catalana presenten, dins el conjunt de les romàniques, termes com ara *camarota*, *carambot* i *cambarot*, i *gambarotes*, respectivament.⁵²

⁴⁷ S. Giralt, *op. cit.*, p. 110.

⁴⁸ A. Alonso Guardo, *Arnaldi de Villanova Regimen quartane. Cura febris ethice. Regimen Podagre*, Memòria de Llicenciatura, Universidad de Valladolid 1994; «Los Aphorismi extravagantes y el Regimen podagre de Arnaldo de Vilanova. Estudio comparativo», in M. Pérez González (coord.), *Actas del II Congreso Hispánico de Latín Medieval*, León 1998, 201-209.

⁴⁹ A. de Vilanova, *Regimen podagre*, manuscrit d'El Escorial, p. 17, ff. 120r-122r.

⁵⁰ Gal. *De alimentis III 26, Galeni Opera VI*, ed. C.G. Kuhn, p. 715. Cf. G. Rondelet, *op. cit.*, pp. 229-231.

⁵¹ See G. Babiniotis, *Λεχικό της νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Atenes 1998, s.u. E. Kriaràs, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας VI*, Tessalònica 1980, p. 308, no ofereix cap informació. L'entén com a occitanisme S. Giralt, «Nota sobre alguns ictiònims d'origen occità en textos mèdics d'Arnau de Vilanova i d'altres autors medievals», *Estudis Romànics* 24 (2002), 103-108, p. 104.

⁵² Cf. J. Coromines, *op. cit. IV*, Barcelona 1984, p. 324. Per als testimonis occitans, vegeu G. Rondelet, *op. cit.*, I 394-395. Vegeu també S.

Arnau de Vilanova, doncs, no limita els manlleus a la llengua grega a un sol tractat, la qual cosa podria haver-nos indicat un ús casual d'una font concreta. El que registrem, en canvi, suggereix una cerca sistemàtica dins la tradició científica hel·lènica. D'altra banda, els manlleus tenen llur origen no només en la llengua grega antiga, ans també en la medieval, una mena d'intercanvi sobre la qual ja hem oferit alguna informació.⁵³ Seria metodològicament incorrecte limitar l'anàlisi a la lexicografia científica del grec clàssic i postclàssic, sense estendre-la al grec bizantí. Aquest és el principi que voldríem que inspirés les nostres comeses.

REDONDO, Jordi, «Sobre els hel·lenismes a l'obra d'Arnau de Vilanova», *SPhV* 10 (2007), pp. 95-107.

RESUM

El present treball estudia una sèrie de préstecs grecs, l'interès dels quals rau en el fet que són presents en català per primer cop a les obres del savi Arnau de Vilanova. Com que tenen un origen doble, antic o bizantí, plantegem que Vilanova ha tingut accés a una diversitat de fonts, fins i tot, probablement, de no escrites.

PARAULES CLAU: Vilanova, préstecs, llengua mèdica.

Giralt, *Decus Arnaldi. Estudis entorn dels estudis de medicina pràctica, l'ocultisme i la pervivència del corpus atribuït a Arnau de Vilanova*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona 2002, pp. 150-151.

⁵³ Sobre els préstecs d'època medieval a totes dues llengües, J. Redondo, «Hel·lenismes al català medieval: bilingüisme o llengua franca?», *Quaderns de Filologia. Estudis lingüístics* 5, 1999, 173-186; sobre els manlleus a la secció grega de la *Crònica* de Ramon Muntaner, com a cas paradigmàtic, «Η ελληνοκαταλανική διγλωσσία στο Χρονικό του Μυτάνερ», in Th.S. Pavlidou & Chr. Tzitzilis (edd.), *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα. Studies in Greek Linguistics*, Tessalònica 2000, 491-498.

ABSTRACT

Our paper deals with a certain number of Greek borrowings noticeable because of their entering into the Catalan language after Vilanova's use. The coincidence of both Ancient and Byzantine Hellenisms suggests that Vilanova had acquaintance with different sources, maybe not only written.

KEYWORDS: Vilanova, loanwords, medical language.

